

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА ФАКУЛЬТЕТАХ НЕФІЗИКУЛЬТУРНОГО ПРОФІЛЮ

MANAGING THE PROCESS OF PHYSICAL EDUCATION OF FUTURE TEACHERS AT FACULTIES OF NON-PHYSICAL TRAINING PROFILE

Фізичне виховання особистості реалізується в різних ланках системи освіти і виховання. Проведення педагогічним вишем певної роботи з організації фізичного виховання майбутніх учителів-предметників на факультетах нефізкультурного профілю передбачає врахування багатьох факторів, які так чи інакше впливають на її кінцевий результат. У статті розглянуто структуру управління освітнього процесу фізичного виховання на факультетах нефізкультурного профілю, проведено аналіз управлінських функцій, простежено особливості планування та контролю фізичного виховання студентів у педагогічних ВНЗ.

З'ясовано, що наукове управління роботою з фізичного виховання студентів передбачає організацію, планування, прийняття рішень, контроль за виконанням, регулювання процесу, підведення підсумків. Це означає, що вищий навчальний заклад виконує особливу функцію, здійснення якої покладено на практично всі структурні підрозділи (ректор, проректор з виховної роботи, декани факультетів і їхні заступники з виховної роботи, голова спортклубу, студентська рада, викладачі кафедри фізичного виховання, куратори тощо).

Проаналізовано навчально-виховний процес педагогічних вишів щодо планування фізичного виховання студентів, що здійснюється на основі навчального плану, навчальної програми, плану-графіка навчального процесу, індивідуального робочого плану, розкладу занять, плану-конспекту занять і передбачає систему попередньо розроблених навчально-тренувальних блоків.

Управління процесом фізичного виховання студентів має тривірневий характер і здійснюється, відповідно, адміністрацією та в межах педагогічного і студентського колективів. Кожна ланка цієї цілісної системи управління спрямована на виконання завдань, пов'язаних зі зміцненням і збереженням здоров'я майбутніх фахівців, здатних до високопродуктивної праці після закінчення вишу й готових вести здоровий спосіб життя.

Ключові слова: студенти, фізичне виховання, управління, планування, організація, контроль, навчально-виховний процес.

Physical education of the individual is implemented in different parts of the education and training system. The carrying out of a pedagogical institution of a certain work on the organization of physical education of future teachers – subjects in the faculties of non-physical culture provides for consideration of many factors that in one way or another affect its end result. The article deals with the structure of management of educational process of physical education at faculties of non-physical training profile. The author has conducted the analysis of management functions and traced the peculiarities of planning and controlling physical education of students in pedagogical higher educational institutions.

It has been found out that scientific management of work on physical education of students involves organisation, planning, decision making, control over implementation, process regulation, summing up. This means that the higher educational institution performs a special function, the implementation of which is entrusted to practically all the structural units (the rector, the vice-rector of educational work, deans of faculties and their deputies in educational work, the chairman of the sports club, students board, teachers of the department of physical education, curators, etc.). The author has analysed educational process of pedagogical educational institutions of planning physical education of students, which is carried out on the basis of the curriculum, academic plan, schedule of the educational process, individual work plan, class schedule, lesson syllabus and provides a system of pre-designed training blocks.

Management of the process of physical education of students has a three-level character and is carried out respectively by the administration and within the pedagogical and students groups. Each unit of this integral management system is dedicated to fulfilling the tasks of strengthening and preserving the health of future professionals who are able to perform high-quality work after graduation and are ready to lead a healthy lifestyle.

Key words: student, physical education, management, planning, organisation, control, educational process.

УДК 371. 134

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-3-3>

Бадецький М.Й.,

аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Фізичне виховання особистості реалізується в різних ланках системи освіти і виховання. Вагоме значення фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів пояснюється тим, що фізичне виховання підвищує загальну працездатність організму, яка сприяє оволодінню професійними знаннями в умовах постійного зростання обсягу інформації та пов'язаної із цим інтенсифікації навчального процесу; дає організму молодій людини оптимальне фізичне навантаження, яке підтримує й покращує розумову працездатність; озброює майбутніх педагогів (інших фахівців)

основами спеціальних знань (про фізичний розвиток, фізичні якості, фізичну підготовку, розумову та фізичну працездатність, відновлення функцій організму), організаційно-методичні вміння й навички для самостійних занять фізичною культурою і спортом тощо. Проведення педагогічним вишем певної роботи з організації фізичного виховання майбутніх учителів-предметників на факультетах нефізкультурного профілю передбачає врахування багатьох факторів, які так чи інакше впливають на її кінцевий результат. Потрібне об'єднання зусиль усіх структурних підрозділів університету, уміле використання всього наявного арсеналу

педагогічних прийомів і засобів. Успіх багато в чому залежить і від педагогічної майстерності викладача, від його знання індивідуальних і вікових особливостей студентської молоді і завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретично-методичні засади та педагогічні, організаційні основи фізичного виховання у вищих навчальних закладах репрезентовано широким колом наукових досліджень, серед яких праці В. Волкова, В. Вовка, Л. Пилипея, С. Козіброцького, Ю. Ядвіги, В. Базильчука, С. Королінської, А. Кухтія, Н. Турчиної та ін.

Детальне дослідження теоретико-методичних основ професійно-прикладної фізичної підготовки студентів вищих навчальних закладів здійснено в праці Л. Пилипея, де визначено причини неефективності її функціонування. Науковець визначив передумови та перспективи формування системи професійно-прикладної фізичної підготовки студентів за різними групами спеціальностей, серед яких назвав такі: удосконалення організаційної структури, яка передбачає взаємодію адміністрації ВНЗ, базових підприємств, викладачів, студентів; розроблення науково обґрунтованих підходів до формування мотивації до занять ППФП; удосконалення навчально-педагогічного процесу шляхом створення синергетичних педагогічних технологій; розроблення модельних нормативів психофізіологічної підготовленості за спеціальностями та навчальної програми ППФП [8, с. 31].

У дослідженні Ю. Ядвіги проведено докладний аналіз проблем фізичного виховання студентів вишів, виокремлено пріоритетні напрями досліджень, які стосуються організації і змісту навчального процесу, співвідношення, завдань професійно-прикладної фізичної підготовки й мотивації до фізичного вдосконалення молоді [13, с. 4–5]. У роботі С. Королінської [5] аналізуються шляхи вдосконалення організації фізичного виховання студентів вишів, в основу якої покладено розроблення концепції клубної форми організації занять.

Організаційні основи розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні впродовж ХХ століття висвітлено в дисертаційному дослідженні А. Кухтія. Ця робота важлива для нас з огляду на проблематику (періодизацію фізкультурно-спортивного руху у ХХ столітті; розгляд сучасних наукових положень теорій фізичної культури щодо основ фізкультурно-спортивного руху та визначення ролі й місця державних і громадських організацій у сфері фізичної культури і спорту; з'ясування основних принципів, форм і змісту організаційних основ розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні впродовж ХХ століття) [6, с. 15].

Проблему організації спортивно-оздоровчої діяльності студентів вишів розглядає В. Базильчук [1]. Авторка розробила організаційну модель спортивно-оздоровчої діяльності, яка включає

побудову структур і визначення змісту діяльності кожного структурного підрозділу й в умовах ВНЗ сприяє підвищенню обсягу рухової активності студентів, підвищує рівень їхньої фізичної підготовки та здоров'я; розширила й уточнила результати про позитивні зміни показників захворюваності, фізичної підготовленості, фізичного здоров'я студентів, фізкультурно-спортивні інтереси яких задоволені за рахунок оптимальної діяльності в навчальний, позанавчальний і вільний час.

Педагогічним особливостям моделей фізичного виховання студентів ВНЗ на різних курсах навчання присвячена робота Н. Турчиної, у якій обґрунтовано й розроблено поетапні моделі організації фізичного виховання відповідно до мети, завдань, принципів, контрольних нормативів на різних курсах навчання з урахуванням вимог професійно-прикладної фізичної підготовки, гігієнічних норм рухової активності й інтересів студентів до виду спорту [9, с. 21].

Важливе місце в належній підготовці з фізичного виховання майбутніх учителів посідає процес управління цією багатоаспектною проблемою.

Метою статті є з'ясування структури управління освітнього процесу фізичного виховання, аналіз управлінських функцій, розгляд особливостей планування та контролю фізичного виховання студентів у педагогічних ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні під терміном «управління» мають на увазі елемент, функцію організованої системи різної природи (біологічної, соціальної, технічної), що забезпечує збереження її структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їх програм і цілей [11, с. 704]. Процес управління – це діяльність об'єднаних у певну структуру суб'єктів управління, спрямована на досягнення поставлених цілей шляхом реалізації певних функцій і застосування відповідних методів і принципів управління [10, с. 164]. Існують й більш узагальнені погляди на процес управління, що складається з 4 первинних функцій: 1. Планування. Воно означає, що хтось повинен вирішити: що, як, коли та ким має бути виконано. Керівництву варто знайти відповіді на такі запитання: у якому стані знаходиться організація в конкретний момент; які цілі стоять перед нею; як досягти цих цілей. 2. Організація. Як тільки план складено, потрібно підготувати й забезпечити його виконання. 3. Мотивація. Це таке регулювання спонукальних стимулів людини, за яких виникає бажання працювати так, щоб сприяти досягненню цілей організації. 4. Контроль. Це останній етап процесу управління, який полягає в порівнянні фактичних результатів із запланованими [2]. Ми дотримуватимемося останнього розуміння процесу управління

Аналіз теоретичних досліджень із проблеми наукового управління педагогічним процесом

будь-якого освітнього закладу, в тому числі вищої школи, дає підставу вважати, що процес управління роботою з фізичного виховання студентів має базуватися на основі визначення її мети й завдань (мотивації); збиранні інформації про об'єкт виховання та її всебічний аналіз. Наступним етапом є розроблення оптимальної програми, організація діяльності педагогів на її виконання; контроль за ходом роботи і її регулювання; аналіз підсумків виконання цієї програми, що є підґрунтям програми наступного етапу роботи зі студентами. Тобто наукове керівництво роботою з фізичного виховання студентів передбачає організацію, планування, прийняття рішень, контроль за виконанням, регулювання процесу, підведення підсумків. Це означає, що вищий навчальний заклад виконує особливу функцію, здійснення якої покладено практично на всі структурні підрозділи (ректор, проректор з виховної роботи, декани факультетів та їхні заступники з виховної роботи, голова спортклубу, студрада, викладачі кафедри фізичного виховання, куратори тощо).

Мета управління фізичним вихованням студентів нефізкультурних факультетів полягає у формуванні фізкультурно освіченої особистості фахівця, який готовий до високопродуктивної професійної праці й водночас володіє організаційно-методичними вміннями для роботи як інструктора, громадського організатора спортивно-масових заходів [7, с. 267]. Її реалізація повинна бути спрямована на вирішення таких завдань:

- збереження та зміцнення здоров'я студента як необхідної бази для підтримки його розумової працездатності протягом усього періоду навчання й подальшої педагогічної діяльності;

- досягнення загальної фізичної підготовленості в обсязі вимог і норм обов'язкової вишівської програми;

- забезпечення професійно-прикладної фізичної підготовленості з урахуванням характеру й особливостей професії вчителя;

- набуття необхідних знань з теорії та методики фізичного виховання, а також професійно-педагогічних умінь і навичок щодо впровадження фізичної культури в шкільному колективі та пропаганді серед дітей і батьків оздоровчо-спортивних форм занять фізичними вправами [9, с. 4].

Управління процесом фізичного виховання студентів має трирівневий характер і здійснюється, відповідно, адміністрацією та в межах педагогічного і студентського колективів. Кожна ланка цієї цілісної системи управління вирішує свої специфічні завдання, пов'язані зі зміцненням і збереженням здоров'я майбутніх фахівців, здатних до високопродуктивної праці після закінчення вишу й готових вести здоровий спосіб життя. Розглянемо це на прикладі діяльності з фізичного виховання студентів Дрогобицького державного педагогічного

університету імені Івана Франка. Так, ректор вишу здійснює загальне керівництво всією діяльністю вищого навчального закладу й несе повну відповідальність за організацію всього процесу підготовки майбутніх учителів. Серед численних його функціональних обов'язків – здійснення загального керівництва процесом фізичного виховання та позанавчальної спортивно-масової роботи серед студентів, викладачів і співробітників університету, організація спостереження за станом їхнього здоров'я. Проректор з навчально-виховної роботи координує спортивно-масову, фізкультурну й оздоровчу роботу у виші. Крім того, спільно з деканами, кафедрами та громадськими організаціями йому пропонується розроблення плану культурно-масових і спортивних заходів, організація роботи всіх структурних підрозділів вищого навчального закладу щодо їх виконання.

Декани факультетів здійснюють безпосереднє керівництво процесом фізичного виховання студентів, спортивно-масовою роботою й несуть за неї повну відповідальність. Завідувачі кафедр проводять заходи щодо організації виховної і спортивної роботи серед студентів і співробітників кафедри. Усю виховну роботу зі студентами ведуть куратори груп, і з цією метою вони організовують фізкультурно-спортивну, оздоровчу роботу у своїй групі або на курсі загалом.

Голова спортивного клубу вищого навчального закладу впроваджує фізичну культуру і спорт у навчальну і трудову діяльність, побут і відпочинок студентів, викладачів і співробітників вишу, розробляє й реалізує календарні плани масових оздоровчих фізкультурних і спортивних заходів, забезпечує безпеку їх проведення. Він проводить роботу з фізичної реабілітації студентів, які мають будь-які відхилення в стані здоров'я, залучає їх до участі в масових спортивних заходах, а так само створює необхідні організаційно-методичні умови для занять різними формами й видами фізичної культури і спорту відповідно до традицій, профілю вишу, інтересів членів колективу.

Особливе місце в системі фізичного виховання студентів, майбутніх учителів-предметників посідає діяльність викладачів кафедри фізичного виховання. Специфіка їхньої роботи в цьому напрямі полягає в тому, що вони реалізують завдання, пов'язані з фізичним вихованням студентської молоді нефізкультурних факультеті безпосередньо в навчально-тренувальному процесі та в позааудиторний час.

Діяльність викладачів цієї кафедри в контексті управління навчально-тренувальним процесом фізичного виховання студентів передбачає планування навчального процесу, реалізацію запланованого (організація академічних і позанавчальних форм занять фізичними вправами), проведення різного виду контролю за процесом

фізичного виховання (станом здоров'я студентів і їхнього фізичного розвитку, зростанням спортивних результатів тощо), узагальнення й аналіз даних різного виду контролю та внесення необхідних корективів у процес фізичного виховання майбутніх фахівців. Із цих дій складається професійна діяльність викладача кафедри фізичного виховання і працівників спортивного клубу вишу.

Планування фізичного виховання передбачає систему попередньо розроблених (або осмислених) на основі мети організованих, змістовних і методичних сторін майбутнього навчально-тренувального процесу.

У практиці навчально-виховного процесу педвишів планування фізичного виховання студентів здійснюється на основі навчального плану, навчальної програми, плану-графіка навчального процесу, індивідуального робочого плану, розкладу занять, плану-конспекту занять.

Навчальний план і навчальна програма – документи, що визначають основну спрямованість і загальний зміст навчального процесу з урахуванням вимог Державного стандарту вищої професійної освіти, затвердженого Міністерством освіти і науки України.

У навчальній програмі визначено зміст фізичного виховання студентів і тих рухових умінь і навичок, фізичних якостей і властивостей особистості, які їй доведеться освоювати й удосконалювати протягом усіх років навчання у вищій школі.

На основі навчального плану й навчальної програми викладачем розробляється план-графік навчального процесу, робочий (тематичний) план і план-конспект заняття. Головне призначення плану-графіка полягає в тому, щоб найбільш доцільно, ефективно та економно розподілити програмний матеріал на навчальний рік.

Фізична культура входить у блок загальногуманітарних і соціально-економічних дисциплін. У навчальному плані показано обсяг і види робіт із фізичного виховання на весь період навчання, розподіл тижневої кількості годин за семестрами, що необхідно для складання навчального розкладу, а також поточного й підсумкового контролю.

Робочий (тематичний) план складається на семестр або весь навчальний рік. Порівняно з планом-графіком, навчальний матеріал у ньому несе певну методичну інформацію (знання, вміння, навички, розвивальні фізичні вправи). План-конспект заняття розробляється на основі робочого плану. У ньому окреслюються основні й додаткові завдання, які необхідно виконати в рамках одного або декількох занять, його етапи та зміст і способи спільної діяльності викладача і студента. У ньому ж передбачається результат цієї роботи – конкретні знання, уміння й навички, якими повинен опанувати майбутній учитель-предметник у ході заняття, а також методи

контролю викладача за пізнавальною та руховою діяльністю студента.

Важливе місце в системі фізичного виховання посідає педагогічний контроль, під яким розуміємо систему заходів, що забезпечують перевірку запланованих показників фізичного виховання для оцінювання застосовуваних засобів, методів, навантажень і на їх основі отримання інформації про результати навчально-тренувального процесу (здоров'я, функціональний стан, фізична підготовка, спортивні досягнення тощо).

Контроль вважається педагогічним на тій підставі, що його здійснює педагог-викладач. Якщо ж контроль ведеться самостійно, то використовується термін «фізкультурний або спортивний самоконтроль» [13, с. 213]. Основна мета педагогічного контролю, як уважають дослідники [7, с. 195], – це визначення зв'язку між факторами впливу (засоби, навантаження, методи), які викладач використовує в своїй роботі з учнями, і тими змінами, що відбуваються в останніх щодо стану здоров'я, фізичного розвитку, спортивної майстерності тощо.

У педагогічній науці відомо досить багато конкретних методів контролю: педагогічне спостереження, опитування, бесіди, прийом нормативів, тестування, результати змагань, найпростіші лікарські методи контролю за станом здоров'я студентів, хронометраж занять, визначення кривої навантаження за частотою серцевих скорочень, візуальний аналіз навчального заняття тощо.

Сьогодні в практиці фізичного виховання студентів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка склалася чітка система педагогічного контролю. Вона включає в себе п'ять видів контролю, кожен із яких має своє функціональне призначення:

1. Попередній контроль (облік) проводиться зазвичай на початку навчального року (семестру, періоду). Він призначений для вивчення складу студентів з метою визначення стану їхнього здоров'я, загальної і спеціальної фізичної підготовленості в обраному виді спорту або системі фізичних вправ. На основі попереднього обліку здійснюється комплектування груп, секцій, складається навчальний розклад та інші документи планування, ставляться завдання, визначаються й уточнюються форми, методи й засоби занять, з'ясовуються матеріально-технічні умови та можливість для занять, наявність інвентарю, обладнання тощо.

2. Оперативний контроль призначено для визначення термінового тренувального ефекту в рамках одного навчального заняття з метою оптимального чергування навантаження й відпочинку студентів. Джерелом такого контролю є суб'єктивний стан студента (дихання, працездатність, самопочуття тощо), а також найпростіші

об'єктивні дані, отримувані викладачем: динаміка ЧСС, прості тести, реакція на завдання тощо.

3. Поточний контроль проводиться для визначення реакції організму на навантаження після занять. Контроль може охоплювати часові відрізки від кілька годин після закінчення заняття до одного тижня. При цьому важливо з'ясувати, через який час після різних навантажень студент відновлює свою працездатність.

4. Етапний контроль слугує для отримання інформації про кумулятивний (сумарний) тренувальний ефект, отриманий протягом певного часу (етапу, періоду, семестру). Виконується цей контроль за допомогою тестування, приймання контрольних нормативів тощо, на основі отриманих даних робляться відповідні висновки й виробляється стратегія наступних педагогічних впливів.

5. Підсумковий контроль (облік) проводиться зазвичай у кінці навчального року. Його призначення – визначити рівень виконання студентами навчальної програми, виявити позитивні й негативні сторони навчально-виховного процесу з найважливіших напрямів виконаної роботи (здоров'я, фізична підготовленість, залікові нормативи тощо).

На підставі фактичного матеріалу, отриманого в результаті підсумкового контролю, дається узагальнена оцінка річної роботи, робляться висновки й надаються пропозиції, вносяться коректування щодо вдосконалення фізичного виховання майбутніх учителів-предметників.

Висновки. Наукове управління роботою з фізичного виховання студентів передбачає прогнозування, планування, прийняття рішень, контроль за виконанням, регулювання процесу, підведення підсумків. Управління процесом фізичного виховання студентів має тривірневий характер і здійснюється, відповідно, адміністрацією та в межах педагогічного і студентського колективів. У практиці навчально-виховного процесу підвищити планування фізичного виховання студентів здійснюється на основі навчального плану, навчальної програми, плану-графіка навчального процесу, індивідуального робочого плану, розкладу занять, плану-конспекту занять, які коригуються відповідно до мети й завдань навчально-виховного процесу.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні ролі мотивації (регулювання спонукальних стимулів людини, за яких виникає бажання працювати так, щоб сприяти досягненню цілей організації) під час управління навчально-виховним процесом майбутніх учителів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базильчук В.Б. Організаційні засади активізації спортивно-оздоровчої діяльності студентів в умовах вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд.

наук з фіз. вих. : 24.00.02 / Львів. держ. ін-т фіз. культури. Львів, 2004. 22 с.

2. Бакуменко В.Д., Усаченко Л.М., Червякова О.В. Теоретичні засади державного управління : навчальний посібник / за заг. ред. Л.М. Усаченко. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. 174 с.

3. Вовк В.М. Педагогічні основи наступності фізичного виховання учнівської і студентської молоді : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.07 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2009. 40 с.

4. Грибан Г.П. Теоретико-науковий аналіз державного управління системою фізичного виховання студентів. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»* : зб. наукових праць / за ред. Г.М. Арзютова. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 15. С. 17–20.

5. Королінська С.В. Клубна форма організації фізичного виховання у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 / Львів. держ. ун-т фіз. культури. Львів, 2007. 20 с.

6. Кухтій А.О. Організаційні основи розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні впродовж ХХ століття : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 / Львів. держ. ін-т фіз. культури. Львів, 2002. 20 с.

7. Максименко А.М. Основы теории и методики физической культуры. Москва : Воениздат, 2001. 316 с.

8. Пилипей Л.П. Теоретико-методичні основи професійно-прикладної фізичної підготовки студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... докт. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 / Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. Київ, 2011. 40 с.

9. Тимошенко О.В. Соціальні проблеми та завдання фізичного виховання у ВНЗ. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15 «Теорія та методика навчання: фізична культура і спорт»*. Київ, 2005. Вип. 2. С. 3–10.

10. Турчина Н.І. Педагогічні особливості моделей фізичного виховання студентів вузів на різних курсах навчання : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 / Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. Київ, 2009. 23 с.

11. Управління органами Національної поліції України : підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка. Харків : Стильна типографія, 2017. 580 с.

12. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 705 с.

13. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С., Корнаухов Г.З. Теория и методика физической культуры : учебное пособие. Москва : Воениздат, 2001. 319 с.

14. Ядвіга Ю. П. Фізичне виховання студентів вищого навчального закладу економічного профілю в період трансформації вищої освіти України в європейський простір : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту : 24.00.02 / Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. Київ, 2011. 20 с.